

Bornholms Tidende

WEEKEND

2. SEKTION · LØRDAG 10. SEPTEMBER 2016

**Få
din
nølle
på!**

Camilla Luise Dahl er født i Sandkås og i dag bosat i Svaneke. Uddannet cand.mag. i historie ved Københavns Universitet og ansat som arkivar ved Bornholms Ø-arkiv.

DET BORNHOLMSKE HOVEDTØJ

NØLLEN

I dette weekendtillæg fortæller Camilla Luise Dahl, som er arkivar ved Bornholms Ø-arkiv, historien om et af de nok kendteste bornholmske hovedtøjer – den såkaldte nølla (på dansk kaldet nølle)

Af Camilla Luise Dahl

Et af de nok kendteste af de bornholmske hovedtøjer i dag er den såkaldte nølla (på dansk kaldet nølle). I virkeligheden var den kun i brug af meget få bornholmske kvinder. Selvom nøllen i dag betragtes som et udelukkende bornholmsk hovedtøj, så var der nok oprindeligt tale om et hovedtøj fra sydligere himmelstrøg, nemlig modens hjemland Frankrig.

Det vides ikke længere, hvor langt ind i 1800-tallet nøllen endnu fandt anvendelse, men fotografier af kvinder i standsdragt fra midten af 1800-tallet tyder på, at nøllen endnu brugtes enkelte steder ved denne tid. Mod slutningen af 1800-tallet

blev det populært også for de mindre fine at lade sig fotografere i nølle, skønt de aldrig selv havde ejet en sådan. Så mens de fleste kvinder bar andre hovedtøjer til fest og til kirke, så lod flere sig afbilde i nølle, når de gik til fotografen. Nøllerne kunne da lånes hos fotografen og var altså fremstillet til formålet – såkaldte atelierstykker.

Martin Andersen Nexø, der var født på Bornholm, skriver om et besøg hos bedsteforældrene, at der stod et fotografi på dragkisten af bedstemoderen med en fornem nølle på hovedet. Det undrede drenge at se bedstemoderen med nølle på, for det var et fattigt hjem, og han udbrød "Men bedste, har du haft sådan en fin

”Nexø menes at være et af de mest konservative steder på øen, hvor nøllen brugtes længst

hat?” Hvortil bedstemoderen svarede “Er du tåvelier, horra, [drenge] den lånte jeg ved fotografijn!”

Bornholms første kvindelige fotograf Magdalene Hansen i Nexø, brugte tit nølle til sine modeller. Både dem som var “klædt ud” i “nationaldragt”, og dem som bare ville foreviges i deres fineste puds. Nexø menes at være et af de mest konservative steder på øen, hvor nøllen brugtes længst. Bornholms Ø-arkiv har flere sådanne fotografier af kvinder iført nølle.

ARTIKLEN FORTSÆTTER PÅ SIDE 6-7 ►

Elisabeth Christina Rasch - 1773

Elisabeth Christina Rasch iført 1700-tallets udgave af nøllen. Nøllen var både lavere, blødere og mindre udstaffet med blomster og bånd end 1800-tallets enorme nøller. Maleri i Bornholms Museum dateret 1773.

Postkort. Ad. Møller, Nexø. Tre små piger, foto Magdalene Hansen, Nexø. Bornholms Ø-arkiv. Postkortsamling.

Nøllens oprindelse

Nøllen er en hovedtøjstype, hvis udspring har været temmeligt uklart. Nogle mener, at hovedtøjet opstod i slutningen af 1700-tallet og formentligt blev udviklet på baggrund af 1700-tallets høje, hvide tyls- og kniplingskapper. Et andet hovedtøj, der menes at have været forløber for nøllen er den såkaldte dullemeuse (fransk dormeuse, dvs. natkappe, der dog også blev båret om dagen). Også den bestod af en hvid tyls- eller kniplingskappe. Imidlertid fandtes der også længe inden disse sene 1700-tals hovedtøjer, lignende højt opsatte hovedtøjer med flæser og pynt.

I slutningen af 1600-tallet dukkede en ny hovedtøjsmode op, der alle under eet kaldtes fontange. Oprindeligt var der tale om en frisur med blødt krøllet hår opsat højt på hovedet med bånd, opkaldt efter den franske hertuginde Madame de Fontange, men udviklede sig tidligt til et egentligt hovedtøj med hue og tilhørende dele. I denne form var den en kniplingsbesat hue med opadbøjet forkant, som efterhånden udvikledes i alle retninger til en høj kniplingsbesat top formet over et metalstel og placeret på højt opsat hår, den kunne have form af en vifte, en opretstå-

ende krans eller mere løselig flæseopsats.

De moderigtige hovedtøjer fik 16- og 1700-tallet igennem mange spændende navne. I slutningen af 1700-tallet dukkede der eksempelvis et hovedtøj op i København, der kaldtes "Voltaire's sidste suk". Af fontangerne fandtes også utallige former, der alle udstyredes med fornemme navne; og nye varianter og moder kom stedselig til: Fontange Commode, Fontange Tartuffe, Fontange de la Sultane, de la Duchesse og mange flere... og af særlig interesse her: Nouvelle der blot betød slet og ret nyhed. Fontange Nouvelle og Coiffure Nouvelle dækkede egentligt blot over at der nu var tale om en nyhed og kunne så bruges om alle de øvrige når en ny slags dukkede op.

Og det er muligvis disse "nouvelles" der senere blev forvansket til nøller. En anden mulighed er, at ordet som så mange andre i 16-1700-tallets Danmark kom via Tyskland. Her fandtes betydningen af "nöll", "rund forhøjet krans", "nöl(le)", for "spids, top og hoved" og "nulle", for en art hætte. I Danmark fandtes fra 1600-tallets slutning tillige ord som sætter og toppe for disse hovedtøjer.

I København averterede en modist i starten af 1700-tallet med egne "nøller",

"mytser", "kalotter" og "englesætter", der var noget simplere og mindre komplicerede end de franske. Og i skifter fra København findes ligeledes fra begyndelsen af 1700-tallet omtale af "nyller" i de finere damers garderober.

I 1717 havde den velhavende Bodil Andersdatter i København to stukne nøller og en silkehue med guldblomster og sølvsløjfe. Men hvornår kom disse hovedtøjer så overhovedet til Bornholm og hvornår blev de et særligt bornholmsk hovedtøj?

Men hvornår kom disse hovedtøjer så overhovedet til Bornholm og hvornår blev de et særligt bornholmsk hovedtøj?

Fontange og nølle på Bornholm

Mens fontangemoderne var på det højeste i Frankrig og også nåede Danmark, så har de tilsyneladende også fundet vej til Bornholm. I epitafiet over "Bornholms befrier" Kaptajn Jens Kofoed og hustruer og børn, i Østermarie kirke, så ses netop hans anden hustru Elizabeth Akeleye iført tidens sidste skrig – et højt opsat kniplingshovedtøj. Hans første hustru, Margrethe Sandersdatter Lesler, der døde i 1678, er iført den traditionelle - og ældre - hvide underhue og derover en bred sort overhue med sorte kniplinger. Epitafiet blev ophængt i 1682, to år efter Kaptajn Kofoeds og Elizabeths giftermål, detaljer er dog tilføjet (inklusive

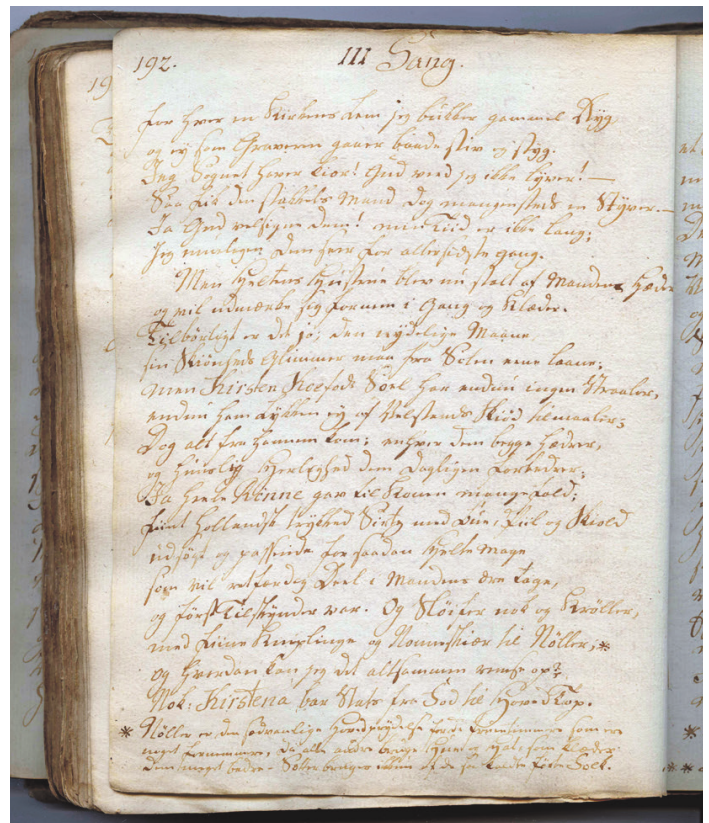
Magdalene Margrethe Ødberg, f. Hjorth, 1825-1886, St. Kannikegård, Bodilsker.
Foto Johan Hansen, 1886 (kopi af ældre billede). Bornholms Ø-arkiv.

flere af børnene) efterhånden indtil Koføeds død i 1691.

Jens Koføed var en folkehelt allerede i sin levetid, og det er ikke utænkeligt, at det netop var hans og fruens status, der har været med til, at netop deres smag for klæder har dannet mode. I al fald er Elizabeth Akeleyes hovedtøj det tidligste eksempel, vi finder på, at den franske fontangemode også fandt vej til Bornholm, og ligheden mellem disse og de senere nøller er åbenbar. Akeleyes hovedtøj er oppyntet med røde bånd eller rosetter, måske en forløber for de bånd og blomster der også blev en del af nøllen.

I 1700-tallet var nøllen bestemt blevet en del af den bornholmske dragt – i al fald for de rigeste. I amtmænd Urnes beskrivelse af Bornholm fra 1745 hedder det: "Nogle af de fornemste [kvinder], men dette er dog mindste deel distinguerer dem ved en Art Hoveddragt som kaldes Nøller ogsaa med fine Kniplinger for som er stivede og staaer ud fra Ansigtet med en Blomsterkrans for i Panden og Panden puddret lige til Øienbrynene hvor de er afsirklet lige over samme; bag i Nakken af Nøllen er anbragt et colleurt Baand, bedækker befæstningen."

Selvom nøllen således ikke oprindeligt var en bornholmsk, men fransk opfindelse, så blev den hurtigt populær på Bornholm

Side af Hans Pontoppidans "Helten Jens Koføed eller Den bornholmske Opstand" fra slutningen af 1700-årene. Verset lyder: "Men Heltens Hustrue blev nu stolt af Mandens Hæder/og vil udmærke sig fornem i Gang og Klæder...Og Sløifer nok og Krøller, med fine Kniplinger og Nonneskiær (fint lintøj) til Nøller." Selvom forfatteren ikke har det store kendskab til 1600-tallets dragt og nøller næppe fandtes allerede i 1659, så er hans kommentar i den efterfølgende note til læseren interessant, nemlig at nøller er en sædvalig hovedprydelse for de fornemmeste i hans egen tid.

Provsten Hans Pontoppidan (1730-1803) skriver lignende i sin verseroman "Helten Jens Koføed eller Den bornholmske Opstand, skrevet mellem 1777 og 1788, at: "Nøller er den sædvanlige Hovedprydelse for de Fruentimmer som ere noget fornemmere, da alle andre bruge Hue og Hat, som klæder dem meget bedre."

I bornholmske skifter finder vi også nøller. I et skifte fra 1774 for den velhavende amtmandsfrue Mette Margrethe Westh, født Sonne, omtales både "nyller" af kammerdug med kniplinger og "nyller" med slette (glatte) strimler. Sidstnævnte måske af den type, der svarer til de enklere sørgenøller. Der omtales også tre nyller udsyede med hvidsøm, og fem kammerdugsnyller uden strimler. I alt optædres hele fjorten nøller i denne kvindes skifte og dertil en mængde løse strimler. Mette Margrethe Westh var enke efter Bornholms kommandant og rådmænd Niels Westh, mange af nøllerne kan have været fine nøller til festbrug fra længe før hun blev enke.

Mens nøller, fontanger og en mængde andre hovedtøjer forsvandt og erstattedes af andre nyere og smartere, så fortsattes de på Bornholm. De udvikledes endog i en

helt egen retning, tilføjedes lidt lokal kolorit og smag, silkeblomster og pynt, og den pibede krans blev kun større og større. Endnu i 1700-tallet var nøllernes pibede krans og blomsterpynt endnu beskeden, senere i 1800-tallet voksede de både i højde og bredde og pyntedes mere overdådigt. Der kom festnøller med krus og kniplinger og kulørte silkeblomster og sorgnøller, glatte og med sort pynt. Hver gang det rapporteredes at nu var de stort set forsvundet, så dukkede de op igen som fik de en renaissance. Måske som led i nye moder, der igen fordrøede kniplings- og flæsehovedprydelser, og så kunne de gamle lokale passende findes frem igen.

Selvom nøllen således ikke oprindeligt var en bornholmsk, men fransk opfindelse, så blev den hurtigt populær på Bornholm. Og her blev den videreudviklet og tilpasset den lokale smag, så den, den dag i dag, udelukkende kendes som et særligt bornholmsk egns-hovedtøj.